

RADOVI Zavoda za znanstveni rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti	2	489—501	Varaždin 1988.
---	---	---------	---------------------------------

UDK 8(091)(497.13)

Izvorni znanstveni rad
Original Scientific Paper

ANTUN ŠOJAT

O GRAFIJI I JEZIKU ZAPISNIKA VARAŽDINSKOGA MESARSKOG CEHA

Uvod

1. Svoju temu obrađujem na temelju građe objavljene u djelu Krešimira Filića *Varaždinski mesarski ceh*.¹ U toj su knjizi objavljeni obračunski zapisnici toga ceha od god. 1589. do god. 1708. K. Filić konstatirao je u navedenom djelu da »vrijednost tih računskih zapisnika nije samo njihova starost, nego i u zornom prikazivanju života mesarskoga ceha, a i ostaloga gradskoga stanovništva u dugom vremenskom nizu od punih 120 godina, te napose u tomu, da su naskroz pisani hrvatskim jezikom.«² Ipak, u tim zapisnicima ima i latinskih dijelova, rečenica ili barem naslova pisanih latinski.³

2. Zapisnike mesarskoga ceha pisali su različito obrazovani ljudi, pripadnici toga ceha, što se ogleda i u njihovim tekstovima. Ipak treba naglasiti da svaki od zapisničara preuzima od svojih prethoditelja na tom poslu oblik pisanja zapisnika, gotove formulacije, naslove odjeljaka, pa i najveći dio grafijskih, ortografijskih i jezičnih osobina.

Grafija

3. Veći dio grafijskih rješenja jednak je u svim zapisnicima (v. t. 5). Međutim, za neke se foneme i fonemske sljedove pojavljuju ra-

¹ *Povijesni spomenici grada Varaždina. Cehovski spisi. Knjiga I*, Varaždin 1968.

² K. Filić, *o. c.*, 5. Nakon zapisnika iz god. 1708. »nemamo direktni nastavak mesarskih zapisnika uopće, pa se oni nastavljaaju tek u godini 1743. najprije još kajkavštinom, a onda sve više preotima mah nijemština kao vidljivi znak centralističkih nastojanja polake germanizacije za vladanja Marije Terezije.« Ibid.

³ U Varaždinu su u 16. stoljeću, prije pojave hrvatskih pisanih jezičnih spomenika, gradski zapisnici pisani latinski (u 15. stoljeću većinom njemački), v. K. Filić, *o. c.*, 12.

zličiti grafemi ili njihove kombinacije, s većom ili s manjom čestotom u pojedinim vremenskim odsjecima, tako da grafiju mesarskih zapisnika karakterizira neustaljenost bilježenja ponekih istih glasovnih realizacija, pa i u istim zapisnicima (usp. npr. *Lupsich*: *gen. Lwpsicha* 1589,⁴ *thakay*: *takay*⁵ 1592, *potrossilzem*: *potrosilzem* 1621. itd.).

Neki se načini bilježenja pojedinih glasova u tijeku 17. stoljeća ili potpuno gube ili se pojavljuju sa znatnim vremenskim prekidima. Te promjene grafije zapisnika iz 16. stoljeća jednake su rješenjima u onodobnoj tiskanoj kajkavskoj književnosti, ali uglavnom nisu definitivne.

Tako se, primjerice, u zapisnicima od god. 1622. do 1689. grafem *w* (uz *u* i *v*, koji su grafemi prisutni od prvih do zadnjih zapisnika) pojavljuje tek izuzetno (usp. *Wszem*, tj. *Vuzem* »Uskrs«, 1682, 302, kasnije je opet nešto češći (usp. *Wzmeni*, tj. *vuzmeni*, 1690, 331, *wceiniainie*, *wkuplauainie*, *wkuplauainye*, *wceiniany* 1707, *w Gotouom*, *wwkuplauainia*, *wgerskih*, *zwn*, tj. *zvun* »izvan, osim«, 1708. i dr.

Slično je i s pojavom grafema *y* - i to se slovo u razdoblju od šezdesetak godina (1622—1681) nalazi vrlo rijetko u zapisnicima (usp. *Rigyanecz* 1624, *Czurey* 1627, *kliuchanyczu*, *Varasky* 1625), a od god. 1682. opet se često pojavljuje (uz grafem *i* koji je zastupljen u svim zapisnicima), označavajući ponajčešće veznik *i* (usp. npr. *Jaiecz y maszla*, *y Osztalo* 1682, 301), rjeđe i *i* unutar riječi (npr. *prylszem*, *Gsg dyaka* 1683, 306 i dr.; intervokalno *i*, kao i u drugim tekstovima stare kajkavske književnosti, obično se ne označuje) ili glas *j* (npr. *koye* 1682, 1684, *gnoy* 1684. itd.), a iza *n* i *g* palatale *ń* i *ǰ* (npr. *uuchinyenom* 1691, 334, *uerhnye* 1705, 384 itd.; *od Gyurka*, *Gyurgianu* 1690, 330).

Slovo *j* za glas *i* (usp. npr. *uzakj*, tj. *vsaki* 1601, *Isg mjloschom*, tj. *miloščom*, 1612. itd.) već u drugom desetljeću 17. stoljeća nestaje iz zapisnikâ.

I ambivalentan grafem *z* (*z* = /z/ i /s/),⁶ sprva jedini znak za glas *s*, zamjenjuje se dvoslovom *sz*,⁷ do 1682. tek izuzetno (pa i ispred

⁴ U navođenju potvrda iz građe uz primjere se navodi godina na koju se odnosi određeni zapisnik. Po potrebi se, kad se zapisnik za pojedino godište proteže na nekoliko strana Filićeve knjige, donosi i broj strane te knjige na kojoj je potvrda otisnuta.

⁵ U zapisnicima varaždinskoga mesarskoga ceha (prema bilježenju u navedenoj Filićevoj knjizi) svako je *y* pisano kao *y* (usp. nadredno obilježavanje toga slova — i niz drugih grafijskih sukladnosti — u rukopisnoj pjesmi iz polovice 16. stoljeća »Cantio optima«, koju u ovoj knjizi objavljuje L. Hadrovics; zahvaljujem akad. Hadrovicsu na kopiji transliteracije toga teksta). Zbog tehničkih razloga u daljem se tekstu ovoga rada bilježi samo *y*, bez nadrednoga znaka.

⁶ Takvo neobilježavanje bezvučnosti i zvučnosti u paru *s* — *z*, kao i u paru *š* — *ž*, karakterizira i starije kajkavske rukopise i **Vramčevu grafiju**. U Pergošća se slovo *z* za glas *s* pojavljuje tek izuzetno, usp. K. Kadlec, *Stefana Verbecija Tripartitum*, Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, knj. V, SKA, Beograd 1909, XLIX.

bezvučnih okluziva, usp. npr. *Telouszki* 1650, 216 i dr., *Sztrosek*, tj. *strošek*, 1661, 1662, 1664, 1667. i dr.), od te godine do kraja pisanja zapisnikâ redovito, sa sporadičnim odstupanjima u pojedinim zapisnicima (npr. *Ozlobaganye*, *Zluge*, *kadazmo* 1691, 331). Ipak, za (s) kadšto se pojavljuje i slovo *s* (npr. *na nas* 1593, prezime *Skwok*, tj. *Skuok*, 1600, 115 i dr., usp. *Zkuok* 1594. i dr.), a za /z/ slovo *s* (npr. *Gsg sroka*, tj. *zroka* »uzroka«, 1708. ili dvoslov *sz* (npr. *uszszem*, tj. *vzel sem*, *kie szemlo vozil*, tj. *ki je zemlo vozil*, 1662, 245, *Dpl Szorniczam* 1691, 337 itd.).

I glasovi *š* i *ž* ponajčešće se grafijski ne razlikuju. Oba se naime bilježe slovom *ss* ili dvoslovom *ss*, koji se mnogo češće pojavljuje za *š/* (osim ispred *k*, *p*, *t*, *č* i, obično, na kraju riječi) nego za *ž/* (usp. npr. *pothrosek* 1598, *potrosil*, tj. *potrošil*, 1601, 1636, 1678, 1682, 1708. i dr.; *Gsg iriskase*, tj. *iriškaše* »riže«, *grospana*, tj. *grošpana* 1607, 1616. i dr., zamj. *sto*, *stho*, tj. *što*, 1597, 1603, 1604, 1608, 1617, 1678, 1687. i dr., *zveschali*, tj. *zveščali*, 1601; *nas*, tj. *naš*, 1616, *jaldomas*, tj. *jaldomaš* 1652, 223; *po nassem*, tj. *po našem*, 1592, *Asg messo*, tj. *mešo* »misu«, 1594, *potrossek* 1686, 1698. i dr., *potrossili* 1682. i dr.; *dosen*, tj. *dožen* »dužan«, 1589, *dusni*, tj. *dužni*, 1642, *za sito*, tj. *za žito* 1666. itd.; *za Krisseuzku messu*, tj. *za križevsku mešu*, 1682, 302, *dussen*, tj. *dužen*, 1682, 1684. i dr., gen. *Blassa*, tj. *Blaža* 1684, 307.

Glas *c* redovito se bilježi dvoslovom *cz*, ali ima i odstupanja, u svim razdobljima, pa se sporadično za taj glas pojavljuju i grafije *ch* i *c^s* (npr. *chch* 1605. 1606, 1692. i dr., usp. *chieh* 1593, *czech* 1627. i dr., *Gsg Chemestra* 1692, usp. *Czehmestra* 1638. i dr., *Gpl Jajjech*, tj. *jajec*, 1682. itd.; *ceh* 1627. i dr., *Gsg ceha* 1695, *Dsg Cemestru* 1661, *Ceztar* 1703. itd.).

Fonem /č/ označuje se ponajčešće dvoslovom *ch*, u svim razdobljima, a od polovice 17. st. i dvoslovom *cs⁹* (usp. npr. *Apl csaule* 1657, 235, uz *Gsg Deticha* i dr. na istoj strani, *Razlucseni*, *Gpl csaulof* 1661, 246, uz *Detichi*, *szueche*, *uuchini* i dr. na istoj strani). Taj glas označuju kadšto i skupine grafema *chi*, *chy*, *csi* (npr. *rachiun* 1682, 1683. i dr., usp. *zrachunali* 1637, *zarachunal* 1681, *rachunaiuch* 1682. i dr.; *za Chyaule* 1691; *racsium* 1682, 1684, gen. *Zaychieuicsia* 1684. itd.). Sporadično se za /č/ nalazi i grafija *c¹⁰* (npr. *loncar* 1665, *vcinyen*, *po racunu*, 3. sg. prez. *cini*, *ciny*, tj. *čini*, 1707, 390).

⁷ Dvoslov *sz* za glas *s* pojavljuje se i u Pergošića (samo u verzalu) i, premda rijetko, u Vramca, ali u Vramca može označivati i glas *z*, v. Z. Junković, »Jezik Antuna Vramca i podrijetlo kajkavskoga dijalekta«, *Rad*, knj. 363, JAZU, Zagreb 1972, 41.

⁸ I. Pergošić kadšto bilježi glas *c* dvoslovom *ch* (uz redovito *cz*), v. K. Kadlec, *o. c.*, npr. na str. LXI. Grafija *c* za *c* i *č* obična je u 16. st. u južnim hrvatskim krajevima, usp. J. Vončina »Recepcija književne baštine«, *Mogućnosti* 1—2/1987, Split, 14.

⁹ Usp. takvo bilježenje glasa *č* u Krajačevićevim *Molitvenim knjižicama* (Požun 1640) i u *Svetim evangeliomima* (Graz 1651; o autorstvu *Svetih evangelioma* v. M. Hajnal, »Nicolaus Krajačević — Petar Petretić, *AsiPh* 28, Wien 1906, 315—321).

¹⁰ V. bilj. 8.

Početakom 17. st. sve se rjeđe pojavljuju digrami *gh* za /g/ i /ǵ/ i *th* za /t/¹¹ (a bilježenja *g*, *t* za spomenute foneme ima već u prvom zapisniku, 1589, usp. npr. gen. *Gregora*, *Gpl narang*, tj. *narang*, *teda* — uz mnogo češće pisanje *gh*, *th*). Poslije god. 1617. ti se dvoslovi pojavljuju tek izuzetno (usp. npr. *Ghozpode*, *polegh* i dr. 1622, 160, *Theletine* i dr. 1681, 299).

4. Ima u tim zapisnicima očitih pogrešaka u grafiji, od kojih se neke i ponavljaju, usp. npr. *dozmo* 1589. mjesto *dazmo* gda smo »kada smo«; *w zesko ladiczo* 1613. mjesto *w czesko* . . . , tj. *vu(v)ceško ladiczo*; *suesniak* 1657, 234 i dr., tj. *svečňak*, usp. *zwiechnyaku* 1596, *zwechnyak* 1613, *zuechniak* 1637, 1650. i dr., *kupilzem sues uuszeshnak* 1662, 245, mjesto *szuecs uu szuecsniak*, tj. *kupil sem sveč vu svečňak* itd.; *ozlobachanie* 1644, 1652, 233 i dr. mjesto *ozlobaghanie*, tj. *oslobagaňe*, usp. *oszlobagiayne* 1683, 1684, *oszlobagainie* 1683, *ozlobagane* 1661, 242 itd.

Iste se riječi mogu pojaviti u nizu grafijskih rješenja, pa i u istim zapisnicima, usp. npr. *Gsg byrsagha*, *byrsaga*, *birsagha* *birsaga* 1611, 135.

Kadšto se pojavljuju i udvojeni grafemi kao oznaka istoga glasa. Dvostruki konsonanti (iza *tt* može biti zapisano i *h*, v. t. 3) pojavljuju se rijetko. Uz primjere kao što su *bitti* 1602, *zeth*, *platitti* 1604, 121, *kelly*, tj. *kel*, 1703, 380, gdje dvostruki konsonanti mogu označavati kraćinu prethodnoga naglašenog sloga (kako je to sporadično i u tiskanoj onodobnoj kajkavskoj književnosti) nalazimo i primjere kao ptc. akt. *doppyali*, tj. *dopijali*, *Gsg Sallate*, *telletine* 1682, 302 (usp. *salate*, tj. *šalate*, 1681. i dr., *teletine* 1677. i dr.), u kojima, sudeći prema osnovnoj kajkavskoj akcentuaciji¹² i prema stanju u suvremenim varaždinskim kajkavskim govorima, akcent nije mogao biti ispred dvostrukoga suglasnika. U primjerima *Tellouo* 1682, 302 (usp. na istoj strani *Telouo*), *zattho*, *Gsg pottha* »puta« 1602, po istim kriterijima, morao bi biti na prvom slogu dugi, a ne kratki akcent. Od vokala samo su dugo *a* i dugo *o* koji put zabilježeni dvoslovom, usp. *birsaagh* 1592, 106 (usp. već na istoj strani *birsagh*), *daar* 1599, 114, *Asg koosu*, tj. *kožu*, 1612, *Naai Peruo*, tj. *najprvo*, 1681, 297 (usp. u istom zapisniku *Nai Peruo*; o r v. t. 9).

Grafem za glas *v* može izostati između vokala *o* i *i* u pisanju nekih prezimena, usp. npr. *Andreas berczkoych* 1592. i dr. — *Andreas Berczkowych* 1601. i dr., *Petrus Vydekoycz* 1605. — *Petrus Widekoych* 1606, *Petrus Vidoich* 1637. — *Petrus Vidouich* 1638, *Vicentius Tonsekoich* 1680. — *Vincencius Thonsekoich* 1681. itd.

Veoma velika neizjednačenost postoji i pri pisanju velikoga slova (izuzev početak naslovâ i odlomaka), pa i u antroponimima (usp. npr. *Petrus chura*, *Petrus Videkoich*, *Emericus rigianecz*; *Prielzem*

¹¹ Potvrde za grafiju *g*, *gh* = *g* česte su u Pergošićevu djelu, v. K. Kadlec, o. c., npr. na str. LXI. Vramec za glas *g* piše samo *g*, v. Z. Junković, o. c., npr. na str. 35. O bilježenju glasova *ǵ* i *t* v. u t. 6.

¹² V. S. Ivšić, »Jezik Hrvata kajkavaca«, *Ljetopis JAZU* 48, Zagreb 1936.

od Mesthrow Vroke ghothowih penez i dr. 1589, Blasius Ztrelec, Ambreus siuecz i dr. 1636, Joannes suechich, Georgius szkok, Paulus Tekan itd. 1658, 238—239, Nai Peruo kupilszem zacini Vzako Jachke 1681, Item dalszem za szmolu Ceztar iuricze 1703. itd.

Po svemu što je do sada rečeno o grafiji varaždinskih mesarskih zapisnika i potvrđeno nekim primjerima valja konstatirati da je opća grafijska i ortografijska slika tih zapisnika veoma ovisna o naobrazbi zapisničarâ, njihove pismenosti i načitanosti, njihove pažljivosti i pedantnosti. Iz toga proizlazi da — unatoč mnogim jednakim grafijskim rješenjima u svim zapisnicima — grafija tih zapisnika nije jedinstvena ni usustavljena, ni u cjelini ni u pojedinim zapisnicima.

5. Ipak, od prvoga do zadnjeg zapisnika nalazimo i zajedničke grafijske principe i rješenja, nazočne i u drugim ondašnjim kajakvskim rukopisnim i tiskanim jezičnim spomenicima.

Fonemi (a, b, d, e, h, k, l, m, n, o, p) u svim se zapisnicima bilježe grafemom koji ih označuje i u današnjoj našoj latinici (o dvostrukim vokalima i konsonantima v. t. 4). Drugi se fonemi, kao i neki njihovi sljedovi, u različitim ili istim vremenskim odsjecima i u različitim ili istim zapisnicima (v. t. 3) bilježe na različite načine. Neka su grafijska rješenja vrlo česta, nevezana uz pojedina razdoblja, neka su tipična za pojedine vremenske odsjeke, a neka se (navedena u sljedećoj tablici u zagradama) pojavljuju sporadično (grafije koje su toliko rijetke da se moraju tumačiti kao pogreška u pisanju, v. t. 4, ne navode se u ovoj tablici).

Fonemi	Grafemi
/i/	i, y, (j)
/j/	i, y, j (ij)
/u/	u, w
/v/	u, w, v
/c/	cz (ch, c)
/z/	z (sz, s)
/s/	z, sz (s, zz)
/ž/	s (ss)
/š/	ss, s
(/r/)	er (r)
/l/	li, ly, lj (lly, l)
/ń/	ni, ny, nj (n)
/ǵ/	gi, gy, gh, g
/g/	g, gh
/t/	t, th (tt, tth)
/f/	f (ph, u nekim antroponimima)

Uz naveden grafeme u kajkavskom tekstu zapisnikâ nalazimo i grafem *x*, i to samo u prezimenima (usp. *Maxian* 1605. i dr., *Baxich* 1636. i dr.). Ni po čemu se ne može sa sigurnošću utvrditi treba li *x* u tim tekstovima transkribirati kao *ks* ili kao *kš*.

Diftonzi *ie*, *uo* (v. t. 8) bilježe se kombinacijama istih grafema kojima se bilježe monoftonzi od kojih su diftonzi sastavljeni.

O odnosu /r/ — *er* (*r*) v. t. 9.

Sljedovi *lj*, *nj* u sekundarnim skupinama¹³ zapisani su istim načinima kao i glasovi *l*, *n*, tj. slovima koja predstavljaju glas *j* pridodan slovima *l* ili *n*.

Slovo *y* uz navedene glasovne vrijednosti može označivati i sljedove *ji* (npr. *zwoym*, tj. *svojm* 1611), *ij* (npr. *dalmye*, tj. *dal mi je*, 1612) ili *jj* (npr. *kaye*, tj. *kaj je*, 1611), a iza *n* i slijedi *ni* (npr. *nym*, tj. *nim*, 1597, *nyhovu*, tj. *nihovu* 1602. itd., usp. *nanyega*, tj. *na nega*, 1603. i druge potvrde glasa *n*; za slijed *ly* = *li* nisam našao potvrde). Iste funkcije može u nekim zapisnicima obavljati i slovo *i*.

Slovo *w*, osim što označuje glasove *u* i *v*, često označuje i sljedove *vu* (npr. *wnka*, tj. *vunka*, 1593, 1594. i dr., *Dsg kwzwmw*, tj. *k Vuzmu*, 1596, *zwn*, tj. *zvun*, 1708) ili *uv* (npr. *zkazwaly*, tj. *skazovali*, 1599). Iste funkcije (uz dvoslove *uu*, *ww*, *wu*, *uw* može imati i slovo *u* (npr. *imenuanih*, tj. *imenuvanih*, 1592, *kuzmu*, tj. *k Vuzmu*, 1658), a zabilježio sam i *V* za *vu* (*Vnka*, tj. *vunka*, 1595).

O drugim grafijama i neke njihove potvrde v. u t. 3, 4 i 6.

6. U grafiji tih zapisnika nalazimo velik dio rješenja kakva su u Pergošićevu *Decretumu* i u Vramčevim djelima, usp. npr. u oba pisca: *cz* = /c/, *ch* (rijetko i *chi*) = /č/, *li*, *ly* = /l/, *ni* = /ń/ u Pergošića, *li*, *l* = /l/, *ni*, *n* = /ń/ u Vramca (dakako, i u njega grafem *l* označuje i /l/, a *n* i /n/); *u* = /u, v/ u oba; *z* = /z, s/ (rjeđe i *sz* = /s/) u Vramca, *zk*, *zp*, *zt* = /sk, sp, st/ u Vramca (u Pergošića *zk*, *zp*, *zt*); *g*, *gh*, *gi* = /g/ u Vramca (u Pergošića *gi*, *gy*, *g* i tek izuzetno *g*); *s* = /š, ž/ u Vramca (u Pergošića *s* = /ž/, *ss* = /š/) itd. Ipak, u cjelokupnom grafijskom sustavu ima i podosta razlika (osobito prema Pergošićevoj grafiji, usp. npr. Pergošićeve grafeme *z* za glas *s*, *g* za glas *g*). Napominjem da ni Pergošić ni Vramec ne pišu *th* za glas *t*, kako pišu pisari mesarskih zapisnika u 16. stoljeću, sporadično i kasnije (v. t. 3).

Po svemu izloženom sudeći, čini se da nijedan od spomenutih dvaju prvih kajkavskih pisaca kojima su djela tiskom objavljena u zadnjoj četvrtini 16. stoljeća nije bio izravno izvorište grafijskoga sustava u početnim godinama pisanja tih zapisnika. Postojala je name u Varaždinu — i ne samo u njemu nego u cijeloj sjeverozapadnoj tadašnjoj Hrvatskoj — određena tradicija bilježenja glasova

¹³ O čuvanju sekundarnih skupina u staroj kajkavštini v. Z. Junković, o. c., 40; za Pergošićev jezik usp. npr. *brañenje*, *bratja* u K. Kadlec, o. c., 237.

rodnoga govora, a na temelju te tradicije uspostavljen je i velik dio Pergošićeva i Vramčeva grafijskog sustava. Ta se tradicija nastavlja i u varaždinskim mesarskim zapisnicima, kao što se nastavlja i u drugim sličnim rukopisnim dokumentima 16. stoljeća.¹⁴

Za usporedbu navodim kratak tekst iz god. 1561. (dakle prije pojave kajkavskih tiskanih djela) koji je citirao K. Filić na str. 8, u bilješci 3, svojega spomenutoga djela:

»Blas diak Antilowych, kie toga lyzta zdiachtwyne rechi od rechi na zlowenzky iezik, na prosnio the mestrow tkalczew preobernol.« i odlomak teksta iz prvoga zapisnika varaždinskoga mesarskoga ceha, »Anno domini 1589.«:

»Prielzem od Mesthrow Vroke ghothowih penez Na moye letho Vmoye czehmesthrye denarios 88.—

Prielzem od Mateasa Bartholicha Za neki byrsagh d. 40. Item prielzem silnih penez od Gregora Lwpsicha i Verbana Sylcza od Mathea Bartholicha d. 42. odemzakogha po chtirinadezthe Zoldine.«¹⁵

Kako je pokazano u t. 3—5, neke se karakteristike te početne grafije održavaju do zadnjih zapisnika objavljenih u Filićevu djelu, ali se u tijeku 17. stoljeća događaju i neke promjene (v. t. 3), vezane uz grafijska rješenja u onodobnoj kajkavskoj tiskanoj književnosti.¹⁶

Jezične osobine

7. U jeziku mesarskih zapisnika nalazimo uz kajkavske i neke štokavske jezične osobine. Temeljni jezični sloj u tim zapisnicima čine dijalekatske osobine kajkavskih govora u okolici Varaždina.¹⁷ Te su varaždinske dijalekatske osobine u najvećem broju pojava tipično kajkavske, tj. zajedničke većini kajkavskih govora, ali ima i specifičnih varaždinskih dijalekatskih odlika, po kojima se jezik zapisnika odvaja od tipičnoga stanja u staroj kajkavskoj književnosti 17.

¹⁴ Usp. npr. popis ostavštine varaždinskoga brijacha N. Bornemise, koji je zapisan god. 1601. u varaždinskim gradskim zapisnicima (*Prothocollum magistratuale liberae ac regiae ciuitatis Warasdiensis pro anno 1592—1602*), a objavila ga je Mira Ilijanić u radu »Odišlo i sitni kućni inventar u Varaždinu 16. stoljeća«, *Zbornik za narodni život i običaje*, knj. 43, JAZU, Zagreb 1967, 130—132. O nekim drugim izvorima za proučavanje stare kajkavske grafije i jezika prije tiskanih djela v. Z. Junković, *o. c.*, 66 (usp. i bilj. 5 i 15 u ovom radu).

¹⁵ K. Filić, *o. c.*, 104. S tom grafijom usp. i grafiju varaždinskih kajkavskih tekstova iz god. 1574. i 1575. koje je priopćio K. Filić u raspravi »Xenodochium vel domus hospitalis liberae ac regiae civitatis Varasdinensis«, *Vjesnik Hrvatskog državnog arhiva*, knj. XI, Zagreb 1945, 168—174.

¹⁶ O karakteristikama stare kajkavske grafije u tiskanim djelima v. A. Šojat, »Pravopis stare kajkavske književnosti«, *Filologija* 6, JAZU, Zagreb 1970, 265—282.

¹⁷ Zahvaljujem dr. Miji Lončariću na obavijestima o nekim govornim osobinama u Varaždinu i njegovoj okolici.

stoljeća, pa i od nekih jezičnih karakteristika koje nalazimo u djelima *Pergošića* i *Vramca*.¹⁸

Karakteristike jezika kojim su ti zapisnici pisani mogu se podijeliti u dva donekle različita razdoblja — u prvo, koje obuhvaća zapisnike iz 16. stoljeća pa negdje do polovice 17. stoljeća, i drugo, od toga vremena do zadnjeg objavljenog zapisnika. Osnovna je razlika među tim razdobljima ta što su u prvom razlikovne varaždinske dijalekatske osobine (u odnosu na stari kajkavski književni jezik) gotovo redovite, a u drugom su razdoblju tek izuzetne.

O općim, specifičnim kajkavskim diskriminantama u odnosu na druga hrvatska narječja, kao što su zamjenica *kaj*, protetsko i hijatsko *v*, kontinuate određenih prasl. samoglasnika i suglasnika, sudbina suglasničkih skupina, kontrakcije tipa *mega* uz *mojega*, stari padežni odnosi u pluralu itd., kao i o njihovom odrazu u starom kajkavskom književnom jeziku, u stručnoj se literaturi do sada dosta pisalo, pa nema potrebe da se te osobine — nazočne dakako i u varaždinskim govorima, prema tomu i u zapisnicima kojih jezik proučavamo — ovdje podrobnije navode.

8. Refleksi praslavenskih vokala i konsonanata u varaždinskim mesarskim zapisnicima većinom su takvi kakvi se ostvaruju u današnjim varaždinskim govorima.

Na mjestu prasl. **e*, **ě*, **ę*, kao i, u najvećem broju potvrda, na mjestu prahrvatskosrpskoga *ə* u tim zapisnicima nalazimo u kratkim slogovima grafem *e*, pa se iz te grafije ne može dokazati — s pravom pretpostavljena — opća kajkavska razlika između refleksa *jata* i poluglasa s jedne strane i refleksa etimološkoga *e* i nazala *ę* s druge. Ali grafija nedvoumno potvrđuje da su se kontinuate *jata* i poluglasa u dugim slogovima, kao i *dugo e* kojega drugoga podrjetla osim možda, kontinuate nazala *ę*,¹⁹ izgovarale i u to doba diftonški (usp. kontinuantu *jata* u primjerima *sviečnak* 1597,²⁰ *nieki* 1600, *niesmo* 1602, *potriebno* 1610, Gsg *tiela* 1594, Gpl *svieč*, *cielih*, *onieh* 1590, Dpl *k tiem* 1594, Gpl *pienez* 1599, *vsieh* 1603. itd.; kontinuantu poluglasa kao što je u primjeru *dien* 1592, 1615. i dr.; kontinuantu prasl. **e* kao što je u primjeru *od rečienoga* 1683. ili diftonge kao što su u primjerima *duplier* 1590, *cieh*, Gsg *Valientovoga*, *meštierskoga* 1593, *fiertunkov*, *duplierev* 1595. itd.).

¹⁸ Usp. K. Kadlec, o. c., Z. Junković, o. c., A. Sojat, »Kratki navuk jezičnice horvatske (Jezik stare kajkavske književnosti)«, *Kaj*, Zagreb, 1969—1971.

¹⁹ Valja posebno naglasiti da nijednom nisam zapazio diftongiranje dugoga refleksa **e* (usp. *petek* 1589, *pet* 1595, *meso* 1606. i dr.), premda ne postoji poseban dijalekatski razlog za takvo stanje. U *Pergošića* su, naime, izjednačeni refleksi **e* = **ę*, koji se u kratkim slogovima ostvaruju kao otvoreno *ę*, a u dugim diftonški, kao *ię*, također s otvorenim *ę* (usp. *pochiętek* i druge potvrde u navedenom djelu K. Kadleca, str. LXIV), pa valja pretpostaviti da to *Pergošićevo* bilježenje odražava tadašnje stanje varaždinskih govora, jednako današnjem.

²⁰ Pri potvrđivanju jezičnih osobina grafiju zapisnika transkribiram.

Refleks prasl. nazala *o* i sonantnoga *l* u zapisnicima iz prvih desetljeća u kratkim je slogovima ponajčešće *o*, koje se u dugim slogovima realizira kao diftong *uo* (usp. *Luožak*, prezime, 1595, *pruot* 1600, *v ruoke* 1602. itd.). Diftong *uo* nalazi se i na mjestu kajkavskoga dugoga *o* (usp. *puol*, *muoj*, *Skuok*, Gsg *Skuoka*, pok. zamj. *tuo*, Gpl *meštruov* 1592, *kuož* 1593. itd.).²¹

Međutim, već u prvim godinama pisanja tih zapisnika nalazimo i potvrda odstupanja od dijalekatskoga stanja u toj pojavi, pa se mjesto digrafa koji označuju diftonške realizacije spomenutih dugih vokala pojavljuju i grafemi za monoftonge (usp. *potrebno* 1606, Gsg *duplera*, Gpl *penez* 1590, *od teh* 1601, *vseh meštrov* 1602. itd.; *kupujoč* 1592, *od sodca*, Isg *mokom* »brašnom« 1600, *pot* »put« 1604, *pol* 1605. itd.).

Uz tipični varaždinski refleks *o*, *l* → *o* u zapisnicima se veoma rano pojavljuje kao refleks tih prasl. glasova *i* u (npr. *Asg voļu*, uz: *volo* 1603). Ta se alternacija (koja je tipična i za Pergošićev jezik) čuva vrlo dugo (usp. npr. *za govedinu*: *za teletino* 1684), ali se u tijeku 17. st. refleks *o* sve više zamjenjuje književnim kajkavskim refleksom *u* i potkraj toga stoljeća potpuno nestaje iz zapisnika.

9. U ekscerpiranoj građi pronašao sam svega jednu potvrdu silabema *r* (*krznar* 1602, inače se u položajima toga silabema u zapisnicima piše *er*). Iz potvrda u građi moguće su dvije hipoteze o pojavi samoglasnoga *r* u jeziku kojim su govorili zapisničari. Prva, koja *r* u *krznar* tretira kao grafijsku pogrešku, oslanja se na činjenicu da je u Pergošića popratni vokal redovito označen kao otvoreno *e*²² (tj. kao u refleksu **e*, **e* → *e*), pa to upućuje na izgovornu vrijednost popratnog vokala (tj. *er* = /*er*/ onakvu kakva se ostvaruje u nekim drugim sjevernim kajkavskim govorima. Druga pretpostavka, koja pretpostavlja da je *er* tek manira koja je iz latinskih tekstova prodrila u sve pisane kajkavske tekstove staroga razdoblja — temeljena na činjenici da u današnjim varaždinskim kajkavskim govorima postoji *r* u *krznar* tumači kao dragocjena potvrda da se u Varaždinu i u doba pisanja mesarskih zapisnika izgovaralo samoglasno *r*,²³ tj. da je taj glas u varaždinskim govorima očuvan u kontinuitetu od najstarijih vremena.

10. Konsonantske osobine jednake su paralelnim osobinama u kajkavskom književnom jeziku (npr. **d'* → *ǵ* ili → *j*, **stj*, **skj* → *šč*, **zdj*, **zgj* → *žǵ*, *č*, *ć* → *č*). U zapisnicima nalazimo osim navedenih pojava i tragove palatalnoga **r*, potvrde obezvučivanja krajnjih

²¹ Usp. i u Pergošića primjere kao *bruod*, Gpl *senokuoš*, v. K. Kadlec, o. c., 82, 125, 127 i dr. Slično je i u Vramca, v. Z. Junković, o. c., 30.

²² V. K. Kadlec, o. c., LII.

²³ Usp. Junkovićevo mišljenje o izgovornoj vrijednosti dvoslova *er* na mjestu *r* u Vramčevim djelima: »Na osnovu (Vramčeve, A. Š.) grafije ne može se zaključiti da se slogotvorno *r* i izgovaralo s popratnim vokalom«, o. c., 41.

zvučnih suglasnika (npr. *noss*, tj. *noš* »nož«, 1611, Gpl *glif*, tj. *gliv*, 1650, 216), čuvanja skupina *čr*, *žr*, čuvanja sekundarnih suglasničkih skupina (usp. npr. o *sredopostje*, 1637, 198), ostvarivanja *l* i *ń* (sa sporadičnom dijalekatskom pojavom *ń* → *jń*, usp. npr. *oszlobaga-inie*, tj. *oslobažajne*, 1683; o činjenici da su se *l* i *ń* označavali i grafemima *l* i *n*, tj. da se iz te grafije ne može izvoditi zaključak o depalatalizaciji tih glasova u varaždinskim govorima 16. i 17. stoljeća, govorni izuzetnost takve grafije u redovitom obilježavanju palatalnosti tih glasova u istim riječima (usp. i t. 4, 5).

11. I najveći dio morfoloških osobina jednak je stanju u tiskanoj kajkavskoj književnosti 16. stoljeća, a te se osobine u zapisnicima u tijeku 17. stoljeća mogu promijeniti ako su se u kajkavskoj književnosti toga doba promijenile.²⁴

U jeziku zapisnikâ, od njihova početka do kraja, pojavljuju se i neke dublete, od kojih neke mogu biti tipične za cjelokupnu staru kajkavsku književnost (kao što su, primjerice, nastavci *-e* i *-i* u DLsg f. u imeničkoj i pridjevskoj promjeni, usp. npr. v *negove hiži* 1592), a neke su u književnosti 17. stoljeća i kasnije rjeđe ili tek izuzetne, ali ipak nazočne (kao što su, na primjer, nastavci u pluralu pridjevske promjene *-eh* : *-ih*, *-em* : *-im*, *-emi* : *-imi*, usp. npr. Gpl *tieh istih* 1600, z *teh istih* 1603. itd. ili kao što je Gpl m. s nastavcima *-ov* ili *-o*, usp. npr. Gpl *funtov* 1614. i Gpl *funt* 1615. i dr.).

Uz takve pojave u zapisnicima nalazimo i neke specifične dijalekatske odlike, koje su ponajčešće drugačije nego u tipičnom tadašnjem kajkavskom književnom jeziku (usp. npr. Gpl *mladi meštrov* 1609, *suhi slanin* 1678, Isg *križom* 1608, uz redovito *križem*, *med sobo* 1627, uz redovito *med sobum* ili *med sobom* itd.; usp. i na fonetskom planu *kej* 1603, uz redovito *kaj*, *nuoga* 1599, mjesto *onoga*, za *nakvo pregreho* »za nekakvu pogrešku« 1620. itd.).

12. Od morfoloških osobina koje u jeziku zapisnikâ odstupaju od jezika kajkavskih djela u 17. stoljeću, a jednake su osobinama pismene kajkavštine 16. stoljeća svakako je najznatnija pojava dvoji-ne kao posebne gramatičke kategorije i u promjeni glagola. Dakle, uz broj *dva* pojavljuju se posebni, dualni oblici ne samo u deklinaciji nego i u konjugaciji, uključujući i glagolske pridjeve (npr. *ova dva naša brata dala sta* 1602, *onema dvema ka sta hodila, što sva zapisavala* /tj. nas dvojica!/ god. 1608. itd.). Međutim, već u zapisnicima iz početka 17. stoljeća nalazimo potvrda da je uporaba toga glagolskog broja pokolebana, očito zato što se počela gubiti iz varaždinskoga govora (usp. *platili so ona dva detiča* 1603).

Imenički dvojinjski oblici NA tipa *dve lete* očuvani su i u suvremenim kajkavskim govorima, i u staroj kajkavskoj književnosti, i u varaždinskim mesarskim zapisnicima. Međutim, duboko u 17. stoljeću nalazimo u tim zapisnicima i neke druge imeničko-pridjevske dualne oblike (kao u primjerima Ddu *dvema značema* 1663, Idn z

²⁴ Usp. A. Sojat, o. c. (u bilj. 18), *Kaj* 1969, br. 12, 1970, br. 2, 3—4, 10.

dvema pajdašema 1665) kojih tada već nije bilo u kajkavskoj književnosti, a koji su kasnije potpuno nestali iz kajkavskoga narječja.

13. Osim glagolskih i nekih imenskih dualnih oblika ima u jeziku tih zapisnika i ponešto likova riječi koji su također prestali živjeti u kajkavskim govorima (usp. npr. glavne brojeve: *jedenadesti*, *čtirinadeste* 1589, *petnadeste* 1592, *dvadeseti* 1590, *čterdeseti* 1592, *poldruginadeste* »jedanaest i pol« 1597. itd., ali i, već god. 1595, *šestdeset*, god. 1601: *petdeset* i *sedem* itd.). U tim se zapisnicima u 16. stoljeću lična zamjenica 1. lica sg. redovito pojavljuje u obliku *jaz*, npr. god. 1594, koji je lik preživio do danas samo u nekim zagorskim govorima, na primjer u Začretju. Međutim, već u zapisniku iz 1599. potvrđen je i lik *ja*.

14. Veoma su rijetke osobine jezika mesarskih zapisnika za koje bi se moglo tvrditi da su ušle iz slovenskoga jezika. Zapazio sam samo, i to samo u zapisnicima iz 16. stoljeća, redosljed glavnih brojeva kao u primjerima *petdvadeseti* »dvadeset i pet« 1594, *šestdvadeseti* »dvadeset i šest« 1600. i sl., ali je takav redosljed brojeva vjerojatno ušao izravno iz njemačkoga.

15. Kako je već spomenuto, u jeziku tih zapisnika nalazimo znatan broj štokavskih jezičnih elemenata (koji su u određenim pojavama jednake čakavskima) — u temeljnom sloju kajkavskih fonetskih i morfoloških osobina, među kajkavskim likovima i oblicima riječi, u kajkavskim rečenicama. Te se nekajkavske osobine pojavljuju već u 16. stoljeću i traju za sve vrijeme pisanja mesarskih zapisnika. Te su zapisnike pisali različiti ljudi, u različitim vremenskim periodima, pripadnici mesarskoga ceha a ne profesionalni pisari, pa mi se čini da otpada pretpostavka da su ih pisali štokavci koji još nisu dobro naučili kajkavski. Tekstove kakve nalazimo u varaždinskim mesarskim zapisnicima mogli su, prema ukupnosti njihovih jezičnih oznaka, pisati samo kajkavci. Sudeći prema nekajkavskim osobinama u tim zapisnicima, u Varaždinu je u to doba morao živjeti prežitak znatne skupine nekajkavaca, osobito štokavaca, izbjeglica pred Turcima koji su našli svoj novi dom u Varaždinu. Oni su, prije nego što su potpuno pokajkavljeni, znatno utjecali na tadašnji varaždinski govor. Podjednake tragove toga nekajkavskoga utjecaja nalazimo i u *Pergošićevu* »*Decretumu*«, i to ne samo u »više štokavskoj« nego i u »više kajkavskoj« verziji njegova djela. Međutim, u *Pergošića* nekajkavski jezični elementi mogu biti i odraz tzv. kajkavske koinje, a isti se utjecaj može pretpostaviti i za *Vramčeve* štokavizme.

Već god. 1598. u zapisniku je zabilježena zamjenica *što* (*zvuna onoga što smo bili platili dal sem bil mega vina pintov osem*), koja se u zapisnicima iz 17. stoljeća veoma često pojavljuje (usp. i *nešto* 1600, 1686. i dr.). U zapisniku iz 1594. pojavljuje se riječ *novac* (s nepostojanim *a!* usp. i refleks *a ← ə* u *Asg mašo* 1621), uz mnogo češću uporabu kajkavske riječi *penezi* (za *čtirinadeste novce*, za *pet-*

nadeste novac — gen. pl. jednak čakavskom, usp. i čakavski akuz. pl. u primjeru *kupil sem začini vsakojačke* 1680).

Među nekajkavske jezične osobine varaždinskih mesarskih zapisnika moramo ubrojiti refleks *a* → *a* mjesto varaždinskoga tipičnoga kajkavskoga *e* (usp. *kada*, uz *gda*, *da* prema *teda*, sve u zapisniku iz 1603, s brojnim potvrdama u zapisnicima iz 17. stoljeća, kako je to i s nekajkavskim osobinama koje se dalje navode: *dan* mjesto *dien* ili *den*, 1650, prezent *sam*, uz redovito *sem*, 1606. i kasnije), krajnje *o* u prilogu *kako*, *tako* 1604. i dr. Nekajkavska je i deklinacija neodređenih pridjeva, kao u primjeru: *da li smo našemu cehmeštru ... v ruke gotova novca d. 65*, 1604. Nekajkavski je i veznik *ako*, osobito u svezi *ako li* 1604, imperfekt *bijasmo* 1608, aorist *dokončasmo* 1611. itd.

Udio štokavskih elemenata u jeziku izvora naše građe osobito je važan po vremenu u kojem ih nalazimo u neknjiževnim kajkavskim tekstovima, koje su često pisali i slabo obrazovani ljudi.

Dio tih osobina koje ne pripadaju varaždinskom kajkavskom govoru, kao što je *u* na mjestu **o* i **l* (što je osobina i mnogih kajkavskih govora), isključiva je karakteristika kajkavskoga književnog jezika od 17. stoljeća nadalje; dio se tih osobina u staroj kajkavskoj književnosti pojavljuje sporadično (npr. futur tipa *hoću* + *infinitiv*, imperfekt i aorist, prilog prošli, usp. npr. u zapisnicima likove kao *došedši* 1610, *vzemši* 1612). Osobito u drugom razdoblju jezičnih osobina zapisnikâ, otprilike od polovice 17. stoljeća do zadnjih objavljenih zapisnika, očit je utjecaj onodobne tiskane kajkavske književnosti, i na grafijskom i na jezičnom planu, pa se ne može olako zanijekati da su neke od navedenih nevaraždinskih jezičnih osobina plod karakteristika kajkavskoga književnog jezika.

Z a k l j u č a k

16. Zapisnici varaždinskoga mesarskoga ceha idu među relativno rijetke jezične spomenike kajkavštine u 16. i 17. stoljeću koji su pisani bez namjene da budu čitki i razumljivi na što širim kajkavskim prostorima, koji su dakle služili za pismenu komunikaciju unutar određenoga zatvorenoga manjeg dijalektalnoga kruga. Sudeći po grafijskim karakteristikama zapisnikâ u prvih, otprilike, tridesetak godina otkako su se počeli pisati, čini se da kajkavska djela tiskana u 16. stoljeću nisu utjecala na njihove grafijske i jezične osobine, nego da su sukladnosti plod istih grafijskih predložaka, plod zajedničkih kajkavskih jezičnih osobina i plod jednakih pojedinih specifičnih dijalektalnih karakteristika rodni govora i u jeziku *V r a m c a*, i u jeziku *P e r g o š i ć a*, i u jeziku većine pisara zapisnikâ. Jezik spomenutih kajkavskih pisara i jezik zapisnikâ povezuju osobito specifične dijalekatne crte koje su u 17. stoljeću nestale iz kajkavskoga književnog jezika (kao što je, primjerice, diftongiranje vokala *e* i *o* u dugim slogovima — češće u *P e r g o š i ć a* nego u *V r a m c a*). U većini slučajeva isti jezični elementi netipični za kajkavsko narječ-

je, tj. oni koji se pojavljuju uglavnom u adstratnim područjima (kao što je vokal *a* uz kajkavsko *e* na mjestu poluglasa, zatim vokal *u* na mjestu praslavenskog nazala *o* i sonantnoga *l* — u *V r a m c a* relativno rijetko, u *P e r g o š i ć a* mnogo češće, pa uporaba zamjenice *što* i njezinih derivata i dr.) u velikoj mjeri povezuju *P e r g o š i ć e v* jezični izraz (više nego *V r a m č e v*) s jezikom početnog razdoblja varaždinskih mesarskih zapisnika, što upućuje na djelovanje tadašnje varaždinske jezične situacije i na *P e r g o š i ć a* i na pisare tih zapisnika.

Utjecaj tiskane kajkavske književnosti u 17. stoljeću na grafiju i jezik varaždinskih mesarskih zapisnika jače je izražen, ali se ipak čuvaju neke grafijske i jezične osobine koje karakteriziraju te zapisnike od prvih zapisa a razlikuju se od paralelnih pojava u tipičnom kajkavskom književnom jeziku 17. stoljeća.